

Batár Attila

HÁROM PÁRIZSI TÉR

A terek városukra jellemző formációk. Bár minden tér sajátosan egyéni, mégis könnyen felfedezhetőek azok a közös jegyek, amelyek egy-egy város tereit – így a legtöbb párizsit is – megkülönböztetik más városi terek jellegzetességeitől. Egyes párizsi terek – mint például az Étoile, a Place des Vosges vagy a Place Vendôme – elrendezésük, szerepük, objektumaik alapján városuk szimbólumaivá váltak. A párizsiakat két, egymásnak ellentmondó tényező határozta meg: egyfelől a racionalista gondolkodásmód, amely e tereket rendkívül szabályosra komponálta, másfelől a lakosság szerteágazó aktivitása, amely összekuszálta és tarkította e terek rendjét.

Párizs építőinek racionalizmusa minden részletre kiterjedő geometriai szerkesztési elvet alkalmazott. Középen rendszerint szobor, oszlop, emlékmű, kiemelkedő objektum áll – körülötte sorban lámpák, fák, rudak. A rend még ott is érvényesül, ahol a tér központját elfoglaló objektum körül, mint a földre fektetett óriáskerék, úgy kering a forgalom. E terek nem a véletlen termékei, nem a középkori városszerkezet túlélői, még akkor sem, ha eredetük visszavezethető a múltba. Már a Haussmann előtti időkből valók is felülről a városra kényszerített megoldások voltak. Hol a királyi udvar, hol egy-egy kiváltságos egyházi főméltóság vagy éppen a városi vezetés érdekei határozták meg szerepüket és karakterüket. Ennek megfelelően reprezentálják a tereket körülvevő impozáns épületek vagy paloták a megrendelők elegáns, kicifrázott vagy éppen nemesen egyszerű ízlését. A milió legtöbbször, még a szerény terek esetében is, nagy hatású.

Másfelől a párizsi terek – még inkább, mint más városokban – az emberi találkozássok színhelyei. Agorák, de sajátos módon. A párizsiak megszállják a rend tereit, úgy, hogy a nap bármely időszakában a legkülönbözőbb tevékenységeknek lehessenek az otthonaik. A tér huszonnégy órán át működik, és a „flâneur”-öké. Még akkor is, ha hidegben, esőben vagy forró napsütésben kávéházak üvegburkaiba kell is visszahúzódnunk a lakosoknak. A tereken a tárgyak absztrakt geometriája és az emberek kavargása, a sétálók és az autóforgalom konfliktusokat teremt. A konfliktusok gyakran kompromisszummal végződnek, mint ahogy a hatóság a terek vasdárdákkal védett belső parkjából a nap bizonyos szakaszában, de csak egy bizonyos időre kizárja a lakosságot. A kompromisszum stabilizál, de állapot helyett mégis inkább folyamatról kell beszélünk, s ezen belül egy-egy stációról, ahogy a szüntelenül alakuló téren cserélődnek az üzletek, bár épül a kávéház helyett, mások lakják a házakat, átalakítják a járdaszegélyeket, ültetik a fákat, s szabályozzák a parkolást. A folyamat fázisai során változik a tér egyszer nyugodtabb, máskor mozgalmasabb miliója.

Az itt közölt három írás egy párizsi terekről készülő könyv három kiragadott példája. Mind a három tér geometriája – nagy méretkülönbségekkel – azonos szerkesztési elven, a tengelyre felűzött négyszögön alapul. Jellegük az intimtől a nagyvonalúan pompázóig ugyancsak eltérő. Eredetüket nézve is mások: hol a királyi spekulációs törekvése, hol a pompát szerető főpap igényeinek kielégítése, hol a vásári feltételek megteremtése volt a mozgatóerő. Így egyéniék s mégis jellegzetesen párizsiak a terek.

1

Rue de Furstemberg

A Furstemberg „tér” tulajdonképpen utca. Hivatalosan is így szerepel, az utcablán is az olvasható, hogy „rue”. Mégis mindenki „place”-t mond, legalábbis ezt gondolja. A félrenevezés érthető, hiszen a rue Furstemberg hírneve éppen az utca közbülső, térszerű kiszélesedéséből adódik. Ez a miniatűr négyzet arányainak és néhány disztíngvált alkotóelemének köszönhetően felejthetetlen élmény a látogatóknak. Sokak szerint Párizs legkedvesebb, sőt legszebb tere. Ismerői mind egyetértenek abban, hogy a rue Furstemberg a legszebb párizsi terek közül a legbensőségesebb.

Első párizsi tartózkodásom alkalmával városnéző sétára kapacitáltak. Egy barátom meg akarta mutatni kedvenc helyeit, így került sor a rue Furstembergre. Már csak lépések választottak el a helytől, amikor barátom megállított. Baj van, mondta, nem a megfelelő irányból közelítettünk. Megígértette velem, hogy csukva tartom a szemem mindaddig, amíg át nem érünk a tér átellenes oldalára. Szavamat tartva érkezünk a tér mögé, ahol jelt adott a visszapillantásra. Este volt, égtek a lámpák, és a látvány lenyűgözőtt. Az emberi lépték, a gondosan kiválasztott néhány objektum kedves együttese, a lombos fák árnyéka, a sejtelmes fény, a parányi tér intimitása megfogott. Azóta magam is vallom, hogy ez az utca Párizs legkedvesebb, legbájosabb intim tere.

Evek múlva Párizsba visszatérve újra felkerestem az utcát. A térhez érve elbizonytalanodtam, melyik lehetett a „helyes” nézőpont. Próbálkoztam innen is, onnan is, és képtelen voltam rájönni, hogy barátom melyik megközelítést tartotta ideálisnak annak idején. Ahogy az utca különböző végpontjaiból újra és újra elindultam, megértettem, hogy ebben az esetben nincs kedvezőbb vagy előnytelenebb megközelítés, „szébb” vagy „csúnyább” látvány, hanem különböző értékítéletekből kiindulva minősíthető kedvezőbbnek az egyik vagy a másik kép, megközelítés. A közelítő szempontja perdöntő.

Alaposabb szemrevételezés után kiderül, hogy az utcát a tér két egyenlőtlen hosszúságú részre metszi. Az utca keresztengelye nem szimmetrikusan helyezkedik el. A részletek és az arányok a két utcaszakaszban nem egymás megfelelői, s az elenyészőnek tűnő kis eltérések jelentős mértékben változtatják meg az utca/tér egészének jellegét. Ezek a különbségek olyan mértékben módosítják percepciókat, hogy az az érzésünk: kétfelől érkeve két különböző karakterű utcába léptünk be. Módosul a kép, mert a felemás hosszúságú útszakaszok szélességei is különbözők. A keskenyebb útszakasz a hosszabb, a rövidebb pedig szélesebb. Ráadásul az utca lejtős, és ha észak felől, a hosszabb útszakaszon indulunk el, akkor emelkedve közelítünk a tér felé. Az elnyújtott és összenyomott, felfelé tartó utca alkotóelemei azt a benyomást keltik, mintha a közbülső tér tőlünk messzebb feküdne, mint ahogy valójában. A hosszabb bevezetés távlatot ad. A perspektíva módosító hatására nagyvonalúbbá válik a kép.

E három egymást erősítő tényezőhöz hozzájárulnak a belépéskor magunkkal hozott emlékek is. Nem mindegy, milyen környezetből érkezünk, és mit láttunk előtte. Északról, a rue Jacob felől belépve a hétköznapi Párizs sűrű városi rengetegének és a szűk bérházutcáknak a miliójét hozzuk magunkkal. Az enyhén görbülő rue Jacob mentén a XIX. század első feléből való egyszerű, mértéktartó lakóházak sorakoznak. Innen közelítve, a rue Furstemberg hosszabb szakaszában hasonló méretű, jellegű és életkorú házakat találunk. Az épületek öt-hat szintesek, a földszinten üzletek, fölöttük lakások. A homlokzatok hasonlósága – magasság, ritmus, arányok, osztások, vakolatarchitektúra, díszítés, színek – az utca egyöntetűségéhez járul hozzá. Ez a folytonosság még inkább meghosszabbítja a bevezető útszakaszt, látszatra. Ezen a hosszabb úton, úgy tűnik, lassabban jutunk el a főélményhez, a térhez.

Utunkat folytatva – a teret követő rövidebb és szélesebb útszakaszból közelítve – hirtelen ugrik elénk utunk végén a befejezés: a keresztbe álló utca és szemben velünk a palota. Ettől a palotát, ezt a háromszintes, manzárdos, nagy léptékű egyházi épületet még jelentősebbnek látjuk. A palota előkelő jellegét díszes kivitele fokozza. A magas, hosszúra nyújtott ablakokkal megbontott reneszánsz homlokzat, a kőkvaderekből kirakott függőlegesek és horizontálisok (ablakkávák, párkányok), a köztes téglaberakások, a palota keleti sarkán álló rizalit/torony, a manzárdablakok gazdag tetőjátéka és az épület hármasszínkombinációja – a piros, a fehér és a tetőpala kékesfeketéje – mind méltóságot sugároz. A palotát a Place des Vosges királyi épületeinek stílusában építették. Egyházi épületnek, a bíboros palotájának készült, ma a parókia könyvtárának és az Institut Catholique de Paris-nak ad szállást.

Az utcának ezt a befejezését nem egyedül e palota fémjelzi, hiszen a környező épületek is a rue Jacobtól eltérő jellegűek. Valamikor az egész terület a Saint-Germain-apátságához tartozott – a fennmaradt nyomok, töredékek ma is e múltra utalnak. A szomszédos egyházi épületek mögött és fölött mindenünnen jól látható Saint-Germain templomának kimagasló, zömök tornya. Mindezek együttesen ünnepélyessé tesz a déli lezárást. A párizsi hétköznapok világát elhagyva átlépünk a város elegáns környezetébe. Az utca emelkedése is arra kényszerít, hogy föltekintsünk az utcavégi látványra. A felnézés tiszteletet ébreszt, emelkedettséget érzünk. Aki ezt a felemelő élményt akarja átélni, ezt a megközelítést fogja választani.

Aki viszont megfordítva, a rue de l'Abbaye felől indul el, s lefelé haladva a háta mögött hagyja a palotát, annak az első úttól eltérő élményben lesz része. A szélesebb utca már az első pillanatban teljes rálátást biztosít a térre, s a rövid útszakaszban azonnal elénk tárul a komplex kép. Úgy tűnik, nincs is bevezető út, a tér a palotához tartozó előtérré válik. Annak is épült. A rövid bevezetés révén a kurta utca két oldalán sorakozó házak sem vonják el a figyelmünket a főeseménytől. Nem is vesszük észre a két oldal egymástól eltérő házait, a behemót épületet balról és a töredékes házat jobbról. Előttünk a tér bája minden más látványt maga alá gyűrve dominál. Ahogy közelítünk, úgy szívhatjuk be tüstént a tér minden finomságát. Az ellenkező irányból elindulva a tér – félig takartan – még csak sejtette azt, amit magában rejtve hordoz, ez utóbbi esetben viszont már az első pillanattól kezdve elénk tárja minden vonzó vonását. Az árnyalatnyi eltérések eredményeképpen az utca és a tér esetében egyaránt visszajára fordul az élmény.

Tovább folytatva utunkat – az enyhe lejtőn, a tér mögötti szűkebb, de hosszabb útszakaszra áttérve – a ritmusosan ismétlődő városi házak mentén, az utca visszavezet a megszokott mindennapi párizsi életbe. Mindezeknek köszönhetően az, aki az ünnepélyes, nagyvonalú környezetet helyett a csendes, hétköznapi, urbánus világot kedveli, erre a megközelítésre fog szavazni.

Az utcát elsősorban a tér miatt keresik fel. Mitől ilyen vonzó, miben áll varázsa? Először rendkívül szerény méretét, emberi léptékét (600 m²) említhetnénk, hiszen a kiterjedt, kimerítő párizsi terek mellett ez parányi ékkő. Különös meglepetés azok számára, akik útikalauz nélkül járják a várost, és véletlenül bukkannak rá, váratlan fordulat a körengetegben. A tér önmagában is kedves, de még inkább az, ha a környezet nagyszabású létesítményeivel, dübörgő, forgalmi ütőereivel vetjük össze. Gondoljunk a szomszédos boulevard Saint-Germainre, a Saint-Germain-des-Prés templomára vagy a közeli Szajnára. Másfelől viszont a város sűrű hálózatú, szoros utcanegyedében találunk rá. Ebben a környezetben valóságos oázis ez az elbűjtött tér.

Intimitása azonban nem csupán a méreteiből adódik. Az alapterület és a határos épületek kiegyensúlyozott aránya ugyanolyan fontos, meghittséget teremtő tényező. Az épületmagasságok és a térszélességek nagyjából megegyeznek. A házak elég magasak ahhoz, hogy a közrezárt területet összeszorítanak, a járókelőket agyonnyomják. A falak barátságosan körülvesznek, -ölelnek, miközben nem engedik elillanni a tér békés atmoszféráját. A tér kerületén az öt-hat szintesek mellé két egyemeletes is felsorakozik. A háztetőknek ez az ugrálása mégsem csorbítja a tér egyöntetűségét, az alacsony épületek fölött a mögöttes házak magasabb tömegei, ágaskodó tetői kordont húznak a tér köré. Bár a homlokzatok részletei eltérnek egymástól, és a színek is mások, a különbség mégsem jelentős, mert a falsíkok motívumait elhomályosító fák lombjai saját ritmusukat festik a falakra. Mindezek következtében a tér kerülete is egybehangolt.

Az utca folytonosságát megszakító tér legfőbb ékessége az egy lépcsőfokkal megemelt, központi helyet elfoglaló járdasziget és rajta a néhány vertikálisból álló csoportsziluett. Ennek a belső szigetnek a formája körhöz hasonló sokszög, amelyet köröskörül út övez. Az utcahurkot újabb járda követi, amely a periférián, a felsorakozó házak mentén már négyzetté módosul. A pihenősziget négy „sarkát” négy magnóliafa pontozza. A fák átlóinak metszéspontjában négyágú lámpaoszlop uralja a centrumot. Az oszlop öt lámpája közül négynek a tengelye a fák közötti felezőpontokat metszi, míg az ötödik az ég felé fordul. A fák között, a járdaszigeten alacsony kerékvető ütközők vannak. A „kör” bezárul. A tér titkát éppen ennek a néhány gondosan kiválasztott elemnek a csoportosítása, a komponensek egyszerre szabályos és játékos ritmusa és a térfallal való összecsengése képezi.

A fák és a lámpakarok száma, illetve arányos, áttekinthető elhelyezkedése a természetnek és a mesterségesnek olyan harmóniáját sugallja, hogy a téren nyugalom árad szét. Ezek a középre komponált elemek a teret mintha összébb zsugorítanak, holott nem állnak egymás mellett olyan sűrűn, hogy velük együtt ne tudná a szemközti házakat is befogni. Ezáltal egyszerre tűnik ez a tér koncentrálnak és levegősnek.

A teret határoló falak ezzel a csokorba gyűjtött középső „szobor”-együttessel közösen adják meg a tér karakterét. A tetők meredekjei a homlokzat falsíkját követve leessenek az utca szintjére, hogy azután újra felmagasodjanak a fák törzsein, lombzatain keresztül. A lombok odafönt érnek össze, így a fák közt, a messzeségben megjelenik az ég. Tekintetünk a szinuszgörbe útján haladva ér fel a magasba. Az égboltról visszatérve, különösen sötétedéskor, a szem megakad az öt fényforráson, a lámpaburkokon, majd a tekintet lekúszik a lámpaoszlop törzsén, és visszatér a járdára, ahol megpihen. Így teljes a kép. Ezzel a hullámzással, szemtáncsal együtt emelkedünk, süllyedünk, libbenünk magunk is. A centrális elemek fölényének és a kétszeres szimmetriatengelynek köszönhetően a centrum körül forgunk. Középen a sziluett magához vonz – nézőből résztvevővé válunk.

Az utca kialakítását megelőzően a környék a Saint-Germain-des-Prés-apátságához tartozott. Az előtörténet 558-ban, a Saint-Vincent és Sainte-Croix néven ismert apátság felszentelésével kezdődött. Nevét – alapítója, Párizs püspöke után – 754-ben Saint-Germainre változtatták. A ma is fennmaradt templom (a torony, a főhajó, a kereszt- és mellékhajók), valamint a monostor építését 1000 körül kezdték el román stílusban, majd fokozatosan egészítették ki gótikus, sőt reneszánsz épületrészekkel. A XIII. században Pierre de Montreuil építész nevéhez fűződik az apátság többi épülete: a kápolna (a mai rue l'Abbaye 6. szám alatt), a kolostor ebédlőterme, hálóterme, gyűlésterme és a kerengő (1239–1255).

1210-ben, Fülöp-Ágost idején, Párizst védősáncokkal vették körül. A városfal helyét úgy húzták meg, hogy az apátság a határon kívülre került, és önálló településnek számított. A városnak az apátság felé néző kapuja a mai rue Saint-André-des-Arts és a rue Mazarine találkozási pontjára esett. A kaput 1350-ben Buciról, a parlament elnökéről nevezték el. A meglévő városfalakat V. Károly 1368-tól kezdve tovább erősítette, ám bár rendeletében az apátságot arra kötelezte, hogy az maga gondoskodjék saját védőövezetéről. Az apátság körülzárt területe nagyjából a mai l'Échaudé, Gozlin, Saint-Benoît, Jacob utcák közé esett. A XVII. században az apátság további fejlesztésére került sor. Charles de Bourbon kardinális, aki a királyi trón egyik aspiránsa volt, 1586-ban elrendelte az apát palotájának a felépítését (a rue l'Abbaye 3., 5. és 7. szám alatt). Ma is ez a nagyszabású, előkelő palota zárja le a rue Furstemberget az utca déli végén.

A palota építésével egy időben a főhomlokzat előtti teret, úgynevezett „cour d'honneur”-t képezték ki. Egon de Fürstenberg kardinális – aki egyben Strasbourg püspöke és Saint-Germain-des-Prés apátja volt – ezt a területet alakította át 1699-ben, de a régi díszudvar helyére a róla elnevezett utca/tér került. A területet annak idején lakóházak, illetve istállók és kocsiszínek vették körül (utóbbiak nyomai a 6-os és 8-as számú házak udvarában ma is felismerhetők). 1794-ben a rue l'Abbaye-i kápolna és rectorium felrobbant, majd leégett, s helyükre a XIX. századból való lakóházak kerültek (a kápolna utóda később, 1901-ben épült fel). Ugyancsak az 1699-es évben alakították ki a rue Cardinale-t, a rue Furstemberg mellékutcáját. Ezzel egyidejűleg a környék épületei is kicserélődtek. Az utcák azonban – mint a Passage de la Petite-Boucherie, a rue de l'Échaudé és a rue Bourbon-le-Château – megtartották a XVII. században kialakított rendjüket. A rue Furstemberg északi végénél (rue Jacob) az átalakulás elsősorban Margit királyné (IV. Henrik első felesége) halálával (1615), illetve az utcával határos palotájának felszámolásával függött össze. A környék utcáinak és épületeinek eredete különböző korokig vezethető vissza, mai rendeltetésük azóta (így a rue Furstembergé is) teljesen megváltozott.

A tér legismertebb épülete a 6-os számú, itt élt és festett hat éven át Delacroix – 1863-ban bekövetkezett haláláig. A ház első emelete ma az ő műveinek szentelt múzeum. Az utca/tér a XIX. század óta nem sokat változott, kivéve a házak földszintjeit, amelyekbe egyre több üzlet és galéria költözött. Az utca mégis csendes. Ennek egyik oka, hogy a téren a kocsisor csak lépésben tud áthaladni. Az egyirányú utcában a középső járdaszívet kerülgetése lelassítja a kocsiforgalmat, inkább csak parkolóhelyre vadászók vetődnek ide. A járókelők is többnyire tétovázva mennek át a téren. A tér hangulata andalgó sétára ösztökél, a belépők szinte kivétel nélkül megállnak, s figyelmet szentelnek a látnivalókra. A fák lombjai is csendet parancsolnak, a tér szinte suttogásra készítet. A levelek közt elhal a zaj, megfullad a visszhang. Urbánus, nyílt, fedetlen kápolna, amelynek terét az ég helyett a fák koronája közelről is lezárja.

Néhány évvel, évtizeddel ezelőtt még eseménytelibb volt a tér élete, a térszívet két oldalán padok álltak, leülhettek a látogatók. A padokat azonban eltávolították, s helyükre betonütközőket raktak, hogy távol tartsák – nem a parkoló kocsikat, hanem a clochard-okat. Így most a látogatók is toporgásra kényszerülnek, hacsak nem választják az érdes felületű betoncövekeket. Néhány clochard valóban a téren tanyázott. Egyikük a tér délnyugati sarkában éveken át petróleumos főzőn melegítette ételét. Békések voltak, nem zavartak senkit. A csavargók és a padok eltüntetésé után egy klasszikus gitáros lett a tér attrakciója, aki egy betonütközőn gubbasztva énekelt. Halk, finom énekét rendszerint többen hallgatták. Nem sokáig – idővel őt is kiebrudalták. Tanúja

voltam, amikor a rendőr szabadkozva közölte velem a végzést, az 5-ös számú ház egyik lakója feljelentette a rendőrségen csendzavarásért. A gitáros összepakolt, és elment.

A tér bensőséges világa ennek ellenére továbbra is fennmaradt, a fák lombjai ma is suhognak, a kocsik most is lelassulva köröznek, s a látogatók útikalauzzal a kezükben ma is téblábolva bámészkodnak a téren. Sötétedéskor ugyanúgy meggyulladnak az öt lámpában az égők, az elemek harmóniája most is varázslatos, s a falak ma is változatlanul őrzik a tér romantikus hangulatát. Talán az új lakók új mentalitása elfogadja majd, hogy a tér köztulajdon, s egy tér mindig embertársaink jelenlététől lesz léttel teli, hangulatos.

2

Place Vendôme

A place Vendôme alaprajza a rue de Furstemberg befoglaló formájához hasonló, egy lényeges különbséggel: mérete emennek a negyvenszerese. Azonos módon mind a két tér egyetlenegy utcára van felfűzve, és ez az átvezető utca egyben a tér fő szimmetriatengelye. Hasonló az is, hogy mind a két teret a periméteren álló épületek – az utca két tərbetorkollását kivéve – összefonódva veszik körül. Egyébként viszont a két tér ismérvei teljesen elütnek egymástól. Az egyiknek a centrumát mesterségesen emelt diadaloszlop, míg a másikat természetes facsoport dominálja. Az első esetben a tér üresnek tűnik, mert az a kevés elem, amit a területén elrendeztek, nem ad léptéket, míg az utóbbinál az a néhány fa is megtölti a teret. Míg a place Vendôme kerületén az épületek teljesen azonosak, addig a rue de Furstemberg házai – magasságukat, színüket, mintájukat tekintve – különfélék. Hosszan lehetne sorolni a különbözőségeket, a kérdés alapjában az, hogy mennyire meghatározó az alaprajzot és a tengelyt illetően azonos térszerkezet, és mennyiben perdöntő a nagyságbeli különbség, illetve hogyan módosítják a tér építészeti kiképzését, a város szerkezetében elfoglalt szerepét, társadalmi hatását és a tér hangulatát az olyan tényezők, mint a korszellem, a társadalmi igény és az anyagi lehetőségek.

A place Vendôme Párizs egyik legelőkelőbb negyedében fekszik. Az utcátömbök belsőjében fekvő teret szinte elrejtették, a külvilágot kizárták. Nem tájékoztat, nincs város szerkezeti szerepe, nem organizál, mint a place de l'Étoile vagy a place de la Concorde. Nem tárul eléink magától, nem ütközünk bele, hanem föl kell keresni. Mégis jelentős, mert azonosul a negyeddal, s így Párizs egyik legelőkelőbb városrészének, a gazdag Faubourg-St-Honorénak a szimbóluma. A place Vendôme státust jelent. A környéken, ugyanúgy, mint a téren, a város legelegánsabb üzletei, szállodái sorakoznak fel.

A tér centrumát diadaloszlop hangsúlyozza. Ha a teret akár a rue de Castiglionén keresztül, akár a rue Rivoli vagy a rue Saint-Honoré felől közelítjük meg, legelőször ezt az ágaskodó oszlopot pillantjuk meg. A bevezető utcát szegélyező házak minden mást kiszorítanak a képből: az oszlop diadalmaskodik, az épületek által befogott részben ez a főesemény. Közrezárt helyzete még magasabbra nyomja föl – különösen a gyalogosan közlekedők szemében, akik az utca árkádjai, ívei alól, pillérsorok között fedezhetik föl. Uralkodó objektumnak marad az oszlop. Felemelő, grandiózus látvány.

Ahogy kilépünk az utolsó látványt bújtató árkád alól, tágas tér tárul eléink. A tér üres, a képet körös-körül a palotasor uralja. Ha belépünk, benézünk a térbe – az oszlopot is az új környezettel szemléljük, s még ennek a gigantikus méretű diadaloszlopnak a jelentősége is úgy csökken, ahogy aránya változik a környezetéhez képest. Idegenként keresi a helyét a terebélyes téren. Az oszlopot teljes méretében nem vagyunk képesek

többé egyszerre átfogni, csak részletekben észlelhetjük. Ha tekintetünk viszont az oszlopot pásztázza föl-alá, akkor a tér marad ki a képből. Vagy a horizontális, vagy a vertikális jelenségre összpontosíthatunk. Csak két különálló kép létezik. A látvány viszont mozgásra buzdít, a vertikális elemről a figyelem átlendül a tér burkolatára, amelyen a kisebb objektumok nem akadályok, elsiklik rajtuk a szem, hogy végül is a peremen fekvő házak homlokzatain állapodjon meg. A panorámát ezek a teret körülvevő paloták határozzák meg. A tér üres. Az oszlop kivétel. Ez a messze a paloták fölé nyúló oszlop a homlokzatsorozat aránytalan ellenpontja. Az osztatlan, csupasz téren az alacsony, szanaszét elszórt ütközők holmi légy piszkok az aszfalton. A palotákat az üres tér ellensúlyozza, csupaszága aláhúzza az elegáns épületek pompáját.

A teret lezáró, a széleken felsorakozó házak homlokzatai kordában tartják a teret. Az utcák számára nyitva hagyott rés elég szűk ahhoz, hogy a házak sora folytonosnak tűnjön. A tér maga nyújtott téglalap, hosszabbik oldala az utcatengellyel párhuzamos, ezért minél beljebb lépünk, a tér annál mélyebbnek tűnik, az utcával is meghosszabbodik. A place Vendôme azonban nem pontos téglalap, a teret négy sarkán négy negyvenöt fokos letörés oktagonálissá teszi. Az oktagonálisnak ezek a levágott szakaszai azonban jóval rövidebbek, mint a többi négy oldal. Innen az illúzió: a tér téglalap alakú. Téglalap, kisebb módosítással. Ez a négy saroklemetszés mégis rendkívül fontos, mert elegáns megoldásával finomítja a határvonalat. A belépő úgy érzi, a tér megöleli.

A place Vendôme egyöntetűsége elsősorban a paloták azonosságából adódik. Egységesnek látjuk a homlokzati sort, mert az egymással határos paloták, részleteiket is beleértve, megismétlődnek. A földszinti árkádok (most többnyire íves ablakok vagy bejárati ajtók), a palotasoron végighúzódo parkányok, a nyolc rizalit, a két szintet egybefogó támpillérek (a rizalitok esetében oszlopok), az állóablakok körbemenő sora, a manzárdtetők és a tetőablakok folytonossága (a rizalitok fölötti timpanonokat kivéve) ritkán tapasztalt homogén felületet teremtenek. Felerészben ez az azonosság az, amiért e nagyszabású, lenyűgöző teret látogatói felkeresik.

A másik ok a homlokzatok derűs ünnepélyessége. A place Vendôme palotáinak megjelenése sokban hasonlít a város két királyi épületkomplexumához, a place des Vosges-hoz és a jardin du Palais-Royalhoz. Ezeket a tereket is azonos, gazdag kiképzésű, nemes kvalitású házsorok övezik, a hangulatuk mégis gyökeresen más, mint a place Vendôme-é. Ugyanis tekintélyt parancsoló jelenlétük ellenére sem hűvösek, elsősorban az általuk közrezárt terek üdítő parkjainak, természeti elemeinek köszönhetően. De nem minden múlik a parkok hívogató zöldjén, hiszen például a place des Vosges a maga sajátos hangulatát legalább annyira köszönheti ma is meglévő árkádjainak, a falfelületek színeinek, a részletkiképzések játékos arányainak. A Palais-Royal kerti homlokzata – ha lehet – még a place Vendôme-énál is monotonabb, ódon árkádjai mégis olyan hangulatos elevenséget sugároznak, hogy az egyhangúság így kevésbé bántó. Sem a place des Vosges, sem pedig a Palais-Royal nem zárkózik el az „idegen” betévedők elől. Viszont az elegáns, de kongó place Vendôme-on csupán a megfizethetetlen szállodák és lakások kapnak helyet, üzleteiben pedig csak egy szűk, kiváltságos réteg vásárolhat luxusárut. Sokan mégis betérnek ide, hogy – ha nem is vevőként, legfeljebb nézőként – ábrándozhassanak. Számukra ezért nem is ellenszenves az építészeti elegancia és e kiváltságosok luxusa – így a palotasort sem pöffeszkedőnek vagy lélektelennek érzik, hanem exkluzívnak és lenyűgözőnek. A kettősség elkerülhetetlen.

Különös, hogy ebben a születése óta folytonosan megújuló, romboló és újat építő városban hogyan maradt meg e tér épületegyüttese ennyire változatlanul. Jóllehet még a merev épületek is kénytelenek megfelelni a változó igényeknek, ebben az eset-

ben mégis inkább a homlokzatok kényszerítették a használókat az alkalmazkodásra. A lakók pedig behódoltak, legyen szó minisztériumról, szállodáról vagy magánpalotáról. Ez már csak azért is meglepő, mert a place Vendôme házai „álházak”, kulisszának készültek. Az egyszerre megtervezett, egységes homlokzatok mögé utólag emeltek lakóknak, hoteleknek, irodáknak szállást adó épületeket, a XIV. Lajos hírnevét öregbítő egész építkezésnek pedig egyszerű nyereszkesedési oka volt, a király anyagi helyzetét kellett megszilárdítania. A kulisszák tervezésekor nem szabták s nem is tervezhették meg a mögöttes épületeket, mert nem tudták még, mi kerül a homlokzat mögé. Csupán általános elképzelések voltak, ugyanúgy, mint a mai homlokzatkonzerválások és épületkibelezések esetében. Az azonos tervezésű homlokzat mögé királyi könyvtárat, akadémiát, követségi palotákat képzeltek – az azonos arc a legkülönbözőbb funkciókat álcázta volna. A kulisszák ugyan lepleztek, ám ez az álarc nem csupán elrejtette a mögöttes lévő üreset, a semmit, hanem teret is teremtett. A fal két irányba dolgozott – amellett, hogy takart, kifejezte azt is, ami eléje került: a királyi teret, amelynek keretet, karaktert adott. Az álarctól a térnek sajátos külön léte lett. A homlokzatok ma is hibátlanul felidézik a XVII. század végének kulisszavilágát. A place Vendôme mégis a környék koronája.

A teret körülölelő épületsor huszonnégy egymással szomszédos és majdhogynem egyforma palotából áll. A földszinti íves, árkádós üzletsor és a két lakószint egybehangolt folyamatának köszönhetően egységes a kép. A kétszintes, nyurga állóablakok végigvonnak az egész homlokzaton, ismétlődő rendjüket csak a két szintet összefogó oszlopok és pillérek bontják meg. A két rendkívül hangsúlyos elem egymást váltja az épület egész hosszában. A befejezés, a magas manzárdtető pedig díszes ablakaival ugyancsak az egységes benyomás előidézője. Árkádok, ablakok-oszlopok és manzárdtetők hármas rendje ez. Az ismétlődésen, a hármas renden túl a paloták nyúlánk aránya, részleteik csiszoltsága teremti meg azt az eleganciát, ami biztosítja a tér exkluzív, előkelő jellegét.

Bár a paloták azonosnak tűnnek, nem minden ismétlődik pontosan ugyanolyan módon. Az egyenletességen belül megtaláljuk a rendbontókat és a kivételeket is, amelyek sok vonatkozásban élénkítik a képet. A palotasor a betorkolló utcáknál két helyütt megszakad, s a nyolc rizalit kiugrásai nyugodt ütemű ismétlődést teremtenek az azonoson belül. A tér négy sarkát 45 fokban levágó rizalitok a palotasor legfontosabb kivételei. A kiugratott rizalitok fölött timpanonok zárják le a homlokzatokat. Ezekben az esetekben a tetőablakok elmaradnak, és alattuk a korinthuszi pillérek helyett jön oszlopok hordozzák a főpárkányt. Ritmusbontó és ritmust teremtő rizalitok ezek. Az azonosságtól lesz ünnepélyes a tér, míg a bontások felfrissítik a sorozatot, s enyhítik az épület monotonitását. Az állóablakok és az oszlopok, ezek a vertikális elemek felhúzzák a különben elnyújtott épületsort. Ettől az épületek inkább elegánsak, mint frivolak, könnyebben minősíthetők derűsen előkelőnek, mint pompázónak.

A teret lehatároló épületek részletei sem pontosan egyformán ismétlődnek. Első pillantásra a parányi eltérések beleolvadnak a házsor egyöntetű képébe. A legtöbb verziót a földszinten találjuk, ahol az épület elkészültekor még árkádsor húzódott. Később egy részüket félig befalazták, vagy íves ablakokká, bejárati ajtókká alakították át. Az árkádok helyén a hotelek és főképpen az üzletek portáljai egymással versengenek: hirdetőablak, rácsok, kirakatok és az ajtók díszítései – mind kompetícióban. Az árkádok közül néhány megőrizte eredeti jellegét, és ma is bejáratként szolgál a mögöttes udvarokba, a hotelek előcsarnokaiba, vagy átvezet a környék utcáiba.

Gondos megfigyelők azt is észrevehetik, hogy a manzárdablakok kiképzése sem mindenütt egyforma – van, ahol egy sorban húzódnak, másutt két ablaksor vonul egymás fölött. A kéménycsoportok helyei sem azonosak. Szőrszálhasogatók még azt is felhozhatják, hogy egyes ablakokon van napernyő, másokon nincs, és az első emeleti franciaablakok előtt a rács nem egybehangzó. Ezek azonban mind a kivételrovatba tartoznak. Ha kissé hátralepve tekintjük át a tér egészét, akkor újra az egység, az egyöntetűség lesz a perdöntő.

A palotákkal ellentétben a tér centrális aktusa nem tartozik a szerencsés túlélők közé. A ma is látható oszlopot többször lerombolták, majd kisebb módosításokkal újra fölépítették – noha az oszlop maga is rombolást követően került a helyére, hisz eredetileg királyi szobor állt ott. E szobornak, illetve a későbbi oszlopoknak a történetéből végigkísérhetők az újkori francia történelem jelentősebb fordulatai – mindegyik nyomot hagyott a place Vendôme közepén. Ez a rombolási-építési folyamat még bizarrabb, ha a teret körülvevő kulisszák állandóságával vetjük egybe. Groteszk képlet, hogy az „ál” marad, változatlanul ellenállva a korszakok újabb igényeinek, divatnak, rombolóerőknek. Itt a kulisszák a túlélők, míg a szimbólumok gyors ütemben cserélődtek – tehát a „semleges” épület a szimbólumoknál időtlenebbnek bizonyult. Pedig a homlokzatok is egy meghatározott korszakot ünnepelnek, XIV. Lajos akarta magát általuk az öröklétbe átmenteni. A történelmi fordulatok élharcosai azonban másképp döntöttek, noha megelégedtek a királyi lovas szobrának, a királyi hatalom szimbólumának lebontásával.

A mai place Vendôme környéke, a Saint-Honoré negyed a XVI. század végén kezdett kiépülni. A Marais beépülése után Párizs nyugat felé terjeszkedett. Az arisztokrácia azonban továbbra is megmaradt a Marais-ban és a Saint-Germain negyedben, és csak a jómódú polgárok – főleg a vidékről a fővárosba költöző gazdagok – telepedtek le itt. A negyed új épületei közé tartozott a IV. Henrik természetes fia számára 1652-ben felépült, François Mansart által tervezett Hôtel Vendôme. Ezzel egy időben alakultak ki a különböző rendházak épületei is, mint 1586-ban a kapucinusok és 1587-ben a feuillantinek rendháza. Száz év múlva, a XVII. század végén, új királyi teret akartak létrehozni XIV. Lajos tiszteletére. A Saint-Honoré negyedben kijelölt hely az Hôtel Vendôme lerombolása és a kapucinusok monostorának áthelyezése és újraépítése után tér kiképzésére vált alkalmassá. Az Hôtel Vendôme-ot 1685-ben vásárolták meg XIV. Lajos megbízásából, míg innen délre a kapucinusok és a feuillantinek kolostora egy ideig még érintetlen maradt (a kapucinusok új monostorát 1806-ban rombolták le).

Az első elképzelést Jules Hardouin-Mansart dolgozta ki. Mansart koncepciója szerint az új királyi teret a IV. Henrik számára felépült place des Vosges kétszeresére kellett volna tervezni. A teret először „place Louis le Grand”-nak nevezték, ezt 1793-ban, a forradalom alatt „Piques”-re keresztelték át. Mai nevét 1799-ben kapta, amit a kommun alatt rövid időre felváltott az „Internationale” elnevezés. Az eredeti tervnek megfelelően a teret három oldalról paloták vették volna körül. Már az első elképzelés is azonos homlokzatú palotákat sorolt egymás mellé, amelyeken a legkisebb részletek is megegyeztek. Ez a terv is álpalotákból állt volna: térre néző homlokzati falak – házak nélkül. 1686-ban kezdődött el az építkezés, és a falakat már húsz méter magasságig felhúzták, amikor a király megváltoztatta döntését, és leállította az építkezést. Új tervet kellett készíteni, miközben a már felépült homlokzati falakat lerombolták. A bontási költségek az építési költségek felére rúgtak.

1699-ben a király újra J. Hardouin-Mansart-t bízta meg Germain Boffrand-nal együtt az új terv és építkezés megvalósításával. A téгла alakú alaprajzról áttértek a szabálytalan oktagonálisra, amit – az északi és a déli oldalt kettévágó utcákat kivéve – mindenünnen paloták vettek körül. A tér így kapcsolatba került a környék utcarendjével. Ez az elképzelés, a bezárt tér koncepciója, mégis elszigetelte a teret környezetétől. Negatív sziget Párizs rengetegében. A körülzárt térből néhány helyen, az épületek földszinti árkádjain keresztül is, mégis át lehetett jutni a szomszédos utcákba.

A király pénzügyi nehézségek miatt végül átadta a telkeket a városnak. Ezzel a döntéssel együtt változott a paloták rendeltetése is. A kiegyensúlyozott arányú színházi díszletek mögé kulturális intézmények helyett – üzleti számításból – gazdag spekulánsok palotái kerültek. A paloták XIV. Lajos körének és udvaroncainak lettek a gyűjtőhelyei. Kivétel a 11–13-as számú épület, amelyet a régens 1717-ben a kancellár számára szerzett meg, s a későbbiek során a Chancellerie Royale székhelyévé vált. 1815-től kezdve máig az Igazságügyi Minisztérium lakja az épületet. A 16-os számú épületet vidéki szenátorok számára tartották fenn párizsi tanácskozásaik idejére. A mögöttes épületek tervezésével a kor jelentős építészeit bízták meg – Mansart-on kívül Jacques V. Gabrielt és Pierre Bulle-t. A paloták felépítése 1720-ra befejeződött.

Az ismétlődő homlokzatok mögé a legkülönbözőbb rendeltetésű és alaprajzú épületek kerültek, anélkül, hogy az arcuatlon egyetlen részletet is változtattak volna. Így maradt fenn a place Vendôme mint Párizs legegységesebb tere. Mansart most is pontosan olyan egységesre tervezte, mint az első esetben, de ez a második terv már jobban tükrözi a klasszikus építészet szellemét. A homlokzat mértéktartó a korszak más épületeihez képest, egyszerűbb díszítésű, egyes részeit III. Napóleon idején újra dekorálták. Az épületfal 20 méter magas, míg a teljes magasság a tetővel eléri a 25 métert. A tetőtérnek viszont meg kellett várnia, míg a mögöttes épületek felépülnek, azokkal együtt készült el.

A place Vendôme az eredetileg tervezettnél valamivel kisebb lett (124 x 213 méter), de megváltozott az aránya is, ugyanis megnyúlt. A tér burkolását és a lanternák felállítását a város vállalta. A tér közepére tehát – az eredeti tervhez hűen – XIV. Lajos lovas szobra került, amely már 1692-ben elkészült, de csak 1699-ben avatták föl, hogy aztán 1792-ben, napra pontosan száz évvel a bronzba öntése után lerombolják. A szobor és talpazat 17 méter magas robusztus tömegével a tér valódi központi főeseménye lehetett – példás arányban a környező épületekkel.

Helyére Napóleon idején, az austerlitz-i győzelem emlékére oszlopot emeltek. Példaképpül Traianus római császár oszlopa szolgált. Az ütközet eseményeit spirálisan egymáshoz fűzött domborművekben ábrázolták, s a 425 táblából 43 méter magas oszlop született. Az 1810-ben felszentelt emlékmű tetején cézári öltözékben, tógába öltöztetve jelent meg a császár. Az első restauráció idején, 1814-ben levették a szobrot, és egy fehér zászlót tettek a helyére. 1818-ban hatalmas liliommal helyettesítették a szobrot, a restauráció, a királyi ház visszatérésének jelképeként. Lajos Fülöp alatt (1833) újra Napóleon szobra került az oszlop tetejére, de redingot-ban és „petit chapeau”-ban. 1853-ban III. Napóleon ugyancsak elődjét helyeztette az oszlop tetejére, császári öltözetben. A párizsi kommün idején Courbet javaslatára szobrostul lerombolták az oszlopot, majd 1873-ban újra csak az ő kezdeményezésére visszaállították a szoborral együtt, a megelőző állapotnak megfelelően.

Ellentétben az eredeti szoborral, a mai – egyszerre robusztus és sudár – oszlop kettévágja a teret. Az oszlop önmagában impozáns, de a körülvevő homlokzatoktól elkü-

lönülve él. Nem húzza össze a teret, inkább az éggel teremt kapcsolatot. Túlságosan is kimagasló, kilóg a kulisszák közül. Ma már megszoktuk, s a két elemet egymástól elválasztva, külön nézegetjük – ettől függetlenül továbbra is kérdéses lehet a formája.

A tér a történelmi korszakoktól függően különböző ünnepeknek, vásároknak szolgált színhelyül. A XVII. században Szent Ovidiusra emlékezve tartottak ünnepségeket és vásárokat a kapucinusok temploma előtt, 1764-től kezdve minden év augusztusában négy héten át a kötélhányósok, a bábosok és más mutatványosok vették birtokukba a teret. Az újonnan ide költöző gazdagok azonban nem nézték jó szemmel az ünneplésnek ezt a fajtáját, és a játékokat áthelyezték a mai place de la Concorde-ra. A főurak menyegzői, házassági ceremóniái léptek a helyükbe, egészen a forradalomig, amikor népi ünnepségek váltották fel az arisztokrácia szórakozási formáit. 1825-ben Párizsban elsőként kapott gázvilágítást a tér, s ez újabb lehetőségeket kínált a szórakozásra. A második császárság idején győzelmi felvonulásokra használták, napjainkban pedig luxuskiállításokat tartanak itt.

A tér a XVIII. században is divatos, sikk volt itt lakni. Hasonlóan a rue Rivolihoz és a rue Saint-Honoréhoz, ide is csak divatos üzletek költözhetek. Mészárosok, pékek és más kemencehasználók már kezdetben sem bérelhettek itt helyet, ahogy munkásemberek sem költözhetek az itteni lakásokba. A XX. században sem változott a helyzet – napjainkban pedig a tér a legdivatosabb, drága ékszerüzletek gyűjtőhelyévé vált: Cartier, Bulgary, Chanel, Fred, Reza, Van Cleff & Appels, Patek, Mikimoto költözött be az épületek földszintjeire, vagy divatüzletek, mint Armani vagy a Comme des Garçons. Egyes paloták helyét luxusszállodák foglalták el, mint a ma is meglévő Hôtel Vendôme (1. szám alatt), a César Ritz (1898-ban költözött be) vagy az Hôtel d'Évreux, míg az Hôtel le Bristol (3.) és az Hôtel du Rhin (4.) már a múlté.

1991-ben visszarendezték a teret – fölelevenítve Mansart eredeti elképzeléseit. A rekonstrukció azonban új elemek beültetésével is járt. A régen lebontott szobor helyén ma is az oszlop áll, melynek vertikális újabbakkal, 71 haussmanni kandeláberrel kiegészítve bővült. Ott állnak rendben, sorban, szigorú geometrikus mintát követve. A kandeláberek rendje mégis nehezen követhető, mert ugrálva, folytonosan más módszerhez alkalmazkodva állították fel őket. Bár az oszlopok száma soronként azonos, helyük mégsem követi a szomszédost, inkább zavart, mint rendszert teremtenek. Ezek mellé műkőből vagy rozsdamentes acélból készült zömök ütközőbakok kerültek, csak a tervező számára követhető sorrendben. A tér egész berendezése rendszertelenül szétdobált pontoknak tűnik. Hosszabb tanulmányozás után értjük meg a felosztás logikáját, de így is csak bizonyos szemszögből nézve. Az ütközők az autóközlekedésnek kijelölt utat jeleznék, mindez a parkolókkal megtűzdelve fokozza a tér látványának káoszát. Az ütközők elhelyezése túl sok szempontot, utat, rendszert követ, a jelzők jelentéktelenek, és inkább zavart okoznak, semmint eligazítanak. A kandeláberek és a kis ütközők egymás rendjét is megbontják, s a tér közepén az oszlop, bármilyen impozáns is, az elszórt térelemek fölé emelkedve sem tud rendet teremteni.

Van még egy nagyjából láthatatlan változtatás. Az utolsó átépítés során kibővített parkológarázs került a föld alá, amelynek csak a le- és felhajtó rámpái és mellvédfallal körülbástyázott gyalogos megközelítői látszanak. A place Vendôme ritka kivétel Párizs terei között, kezdettől fogva egyaránt szolgálta a kocsiforgalmat és a gyalogosokat. Volt rá hely. Túl sok is. Ezért tűnik olyan üresnek. A teret szélről szél felé kő burkolja, egy szál fa sem díszíti, és egy csipetnyi zöld folt sem tarkítja. Következtesen urbánus tér – a fá-

kat a kandeláberek helyettesítenék, de nem teszik. A virágokat a lámpaoszlopok tetején a szétnyíló lámpatartók mint bimbók pótolnák. Elégtelen pótlás, de miután bealkonyodik, és bekapcsolják a lámpákat, ezek a művirágok kivirulnak, és a fény felvidít.

A burkolatnak követnie kellene a homlokzat sugallta ismétlődő játékot, de a téren szintben van minden – csak a széleken emelték meg a járdát. A burkolati kövek mintája sem különül el, mert az elválasztásra hivatott sávokat a belső betéttel azonos színű kőből fektették le, nagyobb méretük belesimul a mezőnybe. Márpedig ilyen hatalmas felület méretbontás nélkül sivár marad. A homlokzatok üres síkkal állnak szemben, a méretekhez képest jelentéktelen elemekkel beszórvva. A kandeláberek kivételt jelenthetnének, ha több volna belőlük, s főleg, ha rendbe szedték volna a komponenseket. Méltatlan megoldás.

A tér nevezetességei, a klasszikusan mértéktartó körkörös barokk homlokzatok és az oszlop a centrumban odavonzzák a látogatókat, ugyanúgy, mint ahogy a kirakatokba kitett ékszerek is a maguk rajongóit. De magának a térnek a bontatlan területe, a sok szétszórt és sokszor jelentéktelen objektum, a hideg, kemény kövezet nem hívogat, nem marasztal, nincs hová leülni, nincs mit tenni, a tér látogatói futóvendégek lesznek. Hiányzik innen a kedvesség, kivéve talán az estét, amikor a kandeláberek mellett az ablakokon keresztül is kiáramlik a fény. Ilyenkor minden csillog-villog. Mesevilág. Romantikus álomképpé alakul át a tér. A kocsik érkezése, távozása még inkább fokozza az eleganciát, de az elidegenedést is. Ámbár a tér egykoron kocsik és gyalogosok számára készült, ma egyoldalúan az előbbieket szolgálja. Olyan, mint amilyenre eredetileg is tervezték, a kiváltságosoké, a látogatók pedig a privilegizáltak rövid időre megúrt vendégei csupán. Pedig az építészet csak a keretet adja, a feltételeket biztosítja, ezek után azon múlik minden, hogyan tölti meg élettel a teret a lakosság. A place Vendôme esetében az építészeti keretek vonzanak, de nem marasztalnak. A tér jellegét ez a kettősség határozza meg.

3

Place du Marché Sainte-Catherine

A Sainte-Catherine tér egyszerre meghitt, bensőséges, derűs, színes és eleven. A párizsiak kedvelt helye, de a turisták kevéssé ismerik, pedig a sűrűn látogatott Marais belsőjében, híres, ismert paloták, múzeumok közelében fekszik; csak barangolás közben fedezik fel e negyed rejtettségében: nem várt meglepetés, vonzó pihenőhely, hajdani piacra emlékeztető mozgalmassága felüdít. Varázsa a tér emberi léptékein (házmagaságok és térméretek harmóniáján), egyszerű építészeti megoldásain (keresetlen, szerény házsorán), a tér sokrétű elemein (fák, padok, lámpaoszlopok), valamint a házakból kinyúló kisvendéglők színes képsorán alapul. Ez az adottság, az építészeti feltétel, s ezen túl minden attól függ, hogyan töltik meg a kereteket élettel a teret felkereső emberek. A keret magához csalogathatja, sőt fogva is tarthatja és inspirálhatja a látogatókat, hogy kielégítsék vágyaikat s megvalósítsák kedvteléseiket. Ezek a keretek bizonyos értelemben határt is szabnak az ember térbeli életformájának. A kérdés az, hogyan élnek a résztvevők a tér lehetőségeivel.

A térre látogatók egyéni módon értelmezik ezeket a lehetőségeket, s módosításokat követelnek, illetve hajtanak végre. A tér nem megváltoztathatatlan állandó, a környezet folytonosan alakul. Új fákat ültetnek, és több árnyék esik a padokra, új kerítés zárja el a tegnap még nyitott terepet, gypet, kevesebb a bejárható terület. Nem mindent lehet előre megtervezni, a hely elkészülte után is fejleszthető vagy tönkretelhető: a sak-

kozók kirakják asztalaikat, és a kibicek körülülük a játékosokat, a boule-ozók ledöngölik a földet, míg a szabadidejüket élvezők napsütötte területre húzzák székküket. A tér méretei, határai, a térbe torkolló utcák illeszkedései, a teret körülvevő házak tektonikus formái, a terület tisztasága a használókkal közösen határozza meg a terek karakterét. Ezeken múlik, hogy nyugdíjasok, ebédjüket fogyasztó dolgozók, randalírozó bandák vagy szerelmesek töltik-e be a teret, hogy aki könyvvel a kezében érkezik, az leül-e vagy megy tovább, maradnak-e a gyerekes anyák vagy továbbsétálnak, betelepdednek-e a vendéglők és a kávéházak vagy sem. Minden egyes tényező közösen, egymást erősítve vagy gyengítve alakítja ki a tér karakterét.

A place du Marché Sainte-Catherine amellet, hogy belső, elrejtett tér, rendszerében is hasonlít az előzőekben leírt rue Furstemberghez és a place Vendôme-hoz. A Marchét is egy utca (rue Caron) szeli ketté közepén, észak–déli irányban, ami egyben a tér szimmetrikus tengelye. Helyszínrajzát nézve, a formája is azokéhoz hasonló, bár méretét tekintve a rue Furstembergnél valamivel nagyobb, majdnem négyzet alakú (29 x 31 méter). Csak a déli oldalon, a tér mentén elvezető út, a rue d’Ormesson miatt észleljük nyújtott téglalagnak. Ezt a látszatot az utca emelkedése és a tengelyre tapadó, a térhez felvezető utca perspektivikus illúziója is elősegíti.

A tér aszimmetrikussága ebből a déli oldalon utcával megtoldott területből ered. Az egyenlőtlenség eredménye: a tér kiszélesedik és megbillen. Közlekedés szempontjából is jelentős a különbség: ezen a téren nem lehet kocsival áthaladni, beton ütközőbakok állják el az autók útját. A kocsiforgalom körülkerüli a háztömböt. A terület közepén, az előző két térrel ellentétben itt nincs semmi, a centrum negatív módon hangsúlyos. Nem magaslik ki sem oszlop, sem fa, sem lámpatest, sem egyéb fajta súlypont, ami rendezőelem, kiindulópont lehetne. A terület üres. A macskaköves utca szintjéhez képest két lépcsőfokkal megemelt tér objektumai, a fák, a padok, az ütközők, a vendéglők teraszai több sávban veszik körül a jeltelen térközeget.

A teret leggyakrabban délről, Párizs egyik főútőere, a forgalmas rue Saint-Antoine felől közelítük meg. Abban a pillanatban azonban, ahogy a rue Caronba befordulunk, magunk mögött hagyva az autók robogásától zajos, nyüzsgő forgatagot, csendesebb lesz a környezet. Ez a tér felé emelkedő út nyugalmasabb a környék többi utcájánál, mert nincs átmenő forgalma. A rue Caron felvezet a térre. Csak a parkolót keresők és a gyalogos látogatók pásztázzák. Már a rue Caronba betérve érezzük, bekerültünk a régi Párizst átfontó kis utcák egyikébe. A Marchét elérve világossá válik, hogy Párizs egyik belső terére jutottunk, amely a XIX. század hangulatát őrző utcaszövevény hálózataiban, ráadásul egy lakótömb belsejében fekszik. Nézhetnénk udvarnak is.

Az ellentétes oldalról, északról, a rue de Jarente felől közelítve a tér az események koncentrált, mozgalmalms helye. A rue de Jarente az előbb említett bevezető utcához, a rue Caronhoz képest is nesztelen. Így fordított az élmény. Mozdulatlan utcából lépünk át az eseménydús térbe. A tér fokozást jelent. A két megközelítés két egymásnak ellentmondó élményt kínál, mert a sürgés-forgás, a zaj szintje az első esetben csökken, míg a túlsó oldalról közelítve erősödik. A rue Furstemberghez képest további különbség, hogy a tér mögötti látvány, a lezáró utca képe nem számottevő. Bármelyik utca felől lépünk be, csak a tér és annak eseményei kötik le a figyelmünket. Megérkezve a Marché objektumai dominálnak.

A teret közrefogó házak sora egyöntetű, bár nem azonos épületek sorozatából áll. Az egyenletes párkánymagasságok alatt a lakóépületek öt- vagy hatemeletesek. A házak ritmusa is egybevágó: az épületek szélessége megegyezik, az állóablakok aránya

következetesen ismétlődik, a homlokzatok felületkezelése (sallangmentessége), anyaga (vakolat) és az összehangzó világos színek egységes alkotó korra utalnak, míg a párkánykiképzések, ablakrácsok, korlátok megmunkálása ízlésbeli rokonságról tanúskodik. E homlokzatok a tér szerény keretei; befogadnak, és elősegítik a tér kibontakozását, biztosítják az intimitását – hasonlóan a rue Furstemberghez. A homlokzati részletek és az arányok hasonlósága azonban közel sem jelent azonosságot – ez a place du Marché Sainte-Catherine, nem pedig a place Vendôme.

Azt, hogy a homlokzatfalak hasonlítanak, inkább csak sejtjük, mint észleljük, hiszen a fák lombja, különösen nyáron, eltakarja a felsőbb emeleteket. Télen viszont a csupasz ágak és árnyékuk organikus rajzot írnak a falakra. Ágak és árnyékfirkák közösen kuszálják össze a különben egységes jellegű homlokzatokat. A fák a középső, üresen hagyott terület két szélén sorakoznak fel, négy-négy egy-egy oldalon, a rue Caronnal párhuzamosan – ezek a tér kiemelkedő eseményei. Közöttük padok, villanyoszlopok és szeméttartó kosarak. A sor felezőpontjában villanyoszlop áll, tőle balra és jobbra szigorú szimmetrikus rendszerben helyezkedik el minden más elem: kétoldalt két-két fa, közöttük egy-egy pad. Még a szemétkosarak helye sem önkényes, ott ülnek a sor két végén, a fák árnyékában. A különböző magasságú és tömegű elemek összehúzódkodnak, le-föl ugrál rajtuk a szem. Ritmikusan váltakoznak, de betartják a szimmetria szabályait.

A tér két szélének objektumai egészen mások. Ugyanis míg az északi oldalon csak padok, addig a délin kizárólag beton ütközőbakok állítják fel a sort. Az egyöntetű elemekből álló sorok ellenpontokká válnak. Az ütközők mögött vasrudak is magasodnak, hogy az utca járdájára még véletlenül se mehessenek fel a kocsik. Csak egy felhajtó maradt szabadon a tér boltjait, vendéglőit ellátó kocsik számára. Mindezek a sorozatok – oldalanként másként – önmagukban is, együttesen is rendszert alkotnak.

Ha a tér objektumait tekintjük, más-más ütemben váltakozik, ismétlődik és felesel egymásnak a természeti és a művi, a magas és az alacsony, a horizontális és a vertikális, a filigrán és a testes, a vonalas és a foltokból álló, a fából, a vasból és a műanyagból való. Csupa játék – rendbe szedettek és véletlenszerűek egymás mellett. Az egyes rendszerek azonban egymással összefonódva, egymás soraiba belépve zavart is keltenek – habár nem nagy zavart. A ritmus szinkópás, az azonos elemek újra és újra felbukkannak – virgonckodik a tér. Még akkor sem érezzük magunkat magányosnak, ha egyedül ülünk le a padra, mert a tárgyak körülvesznek minket, beülünk közéjük a sorba. A kép sohasem válik kaotikussá, mert a kimagasló fák maguk alá parancsolják a kisebbeket. Hierarchia alakul ki: a fák alatt a lámpák, a padok, az ütközők, a rudak és az úttestburkolat együtt – egyfajta sorozatát képezik a vertikálisan egymás alá rendelt elemeknek.

A játékoság folytatódik a kövezetben is. A macskaköveket – a négyzetesen elhelyezett kváderkövek rasztere között – egymást váltó ívekben fektették le, hogy a felület rusztikusabb és gazdagabb legyen. A kép rendszerint még tarkább, hiszen ide vetődnek járókelők is, akik inkább tétovázva, mint céltudatosan választanak vendéglőt, vagy leülnek egy padra. Így a látványhoz maguk a nézők is hozzájárulnak.

Sajátos színsorozatot képeznek a téren a vendéglői teraszok és a házak földszintjébe fúródó éttermek, amelyek révén a tér odabent is folytatódik. A kinti színes napernyők, terítők és bútorok odacsábítják a vendéget – tárgyakkal és vendégeknek egyaránt köszönhető az, hogy eleven a tér. Sürgés-forgás, tányércsörömpölés, az ételek illata, az étkezők csivitelése és a színes háttér mind együtt adja ki a Marché eleven at-

moszféráját. Körös-körül, a semleges fehér falak tövében ez jelenti a fordulatosságot, változékonyságot.

Ha ezen a téren megrajzolnánk a nyugalom és mozgalmasság gyűrűit, akkor a fal nyugalma után a vendéglők élénk hangulatú köre következne, aztán a fák alatt egy kisebb nyugalmasabb kör, a padon ülők, olvasók, beszélgetők köre. Végül pedig közepesen marad az üresség csendje, amit csak a téren téblábolók neszezése zavar meg néha. Hármass rendszer – más-más gyűrűk a tér nyitott közepe körül, ahol a fák koszorúja között az ég felé nyílik kilátás. A nyílás felhúz, felszabadít, s ezért a Marchét számos eleme ellenére sem érezzük zsúfoltnak, és a természetnek ez a fölfelé nyíló kupola lanternája, ez a negatív közép, valamint a hármass gyűrűrendszer úgy összefogja ezt a teret, hogy a sokféleség ellenére sem esik szét darabjaira.

Nehéz eldönteni, mitől tűnik valamely tér harmonikusnak, elragadónak, izgalmasnak, illetve nyomasztónak, kaotikusnak vagy éppen semmitmondónak. Belépve a térbe mégis rögtön megérezzük a karakterét, és legtöbb esetben pontosan tudjuk, kedveljük-e a hangulatát vagy sem. Nehéz pontosan megfogalmazni az építészeti jelenségek szubjektív hatását, mert mindig ellentmondásos elemekből áll össze a térkompozíció. Tiszta rendszerek nem léteznek, inkább a különböző összetevők arányairól vagy egyesek túlsúlyáról beszélhetünk.

A Sainte-Catherine téren sem egységes a kép. Miközben tele van egymásnak ellentmondó objektumokkal, a tér rendszere mégis egyöntetűséget sugall – ismétlődésekkel, szimmetriákkal, egységesítő gyűrűkkel, középtűt pedig a negatív szervező centrummal. De hol álljon meg az ismétlődés rendszere, hogy ne monotóniáról, hanem harmóniáról vagy egységről beszélhessünk? Igaz, a tér változó alkotóinak a száma csekély, és ezek sem ismétlődnek az unalomig. A formák, az anyagok, a színek ugyan változnak, de nem a végtelenségig. A Sainte-Catherine-t meghatározó leghangsúlyosabb tényező a tér arányrendszere, mely ugyanúgy alapul a tér és az épület egymáshoz viszonyított méretein, mint az alkotóelemek relációin. Ebből az arányrendszerből következik a Marché vonzereje. Ezen a kereten belül lehet egyszerre játékos és rendszeren alapuló, puritán és sokrétű. A megoldások különbözők, az ellentétes tényezők mégis egyensúlyba kerülnek. Izgalom és béke megfér egymás mellett.

A tér karaktere végső fokon az emberek jelenlététől függ. Akkor is, ha hiányoznak, akkor is, ha tolonganak, leülnek vagy ha átfutnak a téren. A padra leülők belebújnak újságjukba, a mamák babakocsijuk fölé hajolnak, vagy tereferélnek szomszédaikkal. A lepihenők egy idő után folytatják útjukat, az éttermek, bisztrók vendégei tovább maradnak. Sokan csak a változatos agora miatt néznek be, ahogy a padokon és a teraszokon egymást váltják az emberek, ahogy kihúzzák vagy visszatekerik az árnyékvetőket, kiterítik vagy lecserélik az abroszt. A tevékenység és a színtér szüntelenül alakul – különösen az esti órákban, amikor kigyulladnak a fények, és vendégek lépik el az éttermeket. Az állandóság mellett a szemmel látható változás hasonlóképp emlékfomáló. Koreográfia a színpadi háttér előtt. A tér a múltban más akcióknak adott helyet – a történelem mégis áthatja a tér hangulatát ma is. A falak közé könnyű odaképzelné a valamikori piacot. A túlélő környezet napjainkban is valami hasonlóra ösztökél.

A teret a Sainte-Catherine du Val des Écoliers-kolostor egykori területén alakították ki. A kolostort Szent Ágoston szerzetesei alapították 1201-ben, s a Marais – a rue Saint-Antoine, a rue de Sévigné, a rue de Turenne és a rue des Francs-Bourgeois által hatá-

rolt – meglehetősen széles területét vette igénybe. Az 1230-ban elkészült templomot a mai rue d’Ormesson helyén, valamint az egész komplexumot – beleértve a kolostort, a kerengőt és a parkot – fallal vették körül. A Marais-nak ez a környéke a kolostor keletkezése idején még nem épült ki, s a terület Párizs határán kívülre esett. Csak a város bővülésével került – az V. Károly által emelt újabb falaktól (1367–83) védetten – a város fennhatósága alá.

Az új városfalak adta biztonság elősegítette a városnegyed gyorsabb ütemű urbanizációját. A XIV. századtól, különösen e század utolsó éveitől kezdve a Marais vidékén is egymás után épültek fel az arisztokrácia és a polgárság palotái, valamint a prelátusok rezidenciái. A vidék nagy része azonban továbbra is zöldségeskertekből, megművelt földterületből állt, vagy ezután is üresen maradt. Ennek megfelelően a Sainte-Catherine-kolostortól északra fekvő terület egy időre még megőrizte mezőgazdasági jellegét.

A XVI. században az újabb paloták már az új építészeti irányzat, a reneszánsz szellemében és formájában épültek. Az építkezés feltétele, különösen a század második felében, az üres vagy megművelt földek parcellázása volt. Ebben az időszakban kezdtek a Sainte-Catherine-kolostor területét telkekre bontani, bár az együttestől északra fekvő területekre még mindig nem terjedt ki az urbanizáció. Az első időszakban még évente fizetendő bérért adta ki a szerzetesrend a telkeket, és a 66 parcellára felbontott 34 000 m²-nyi terület még számos nagy kiterjedésű házhelyet foglalt magában. A Sainte-Catherine birtokát átlagban 16 méter széles telkekre osztották fel, míg hosszúságuk 28 és 40 méter között változott. Kizárólag paloták foglalhattak el ekkora területet. A XVII. században egyre több bankár és főtisztviselő építtetett ezen a környéken palotát – most már klasszicista stílusban. Végül a XVIII. század második felében a szórványosan felépült nagyméretű paloták közötti területekre is sor került, és a Sainte-Catherine vidéke Párizs legsűrűbben beépített körzetei közé tartozott.

A mai teret 1783–85 között alakították ki egy nagyobb háztömb belsejében, abból a célból, hogy vásárokat tartsanak. Manapság – különösen enyhe évszakokban – koncerteket és ünnepélyeket rendeznek itt; olykor megjelennek kameráikkal a filmesek is, ha régi hangulatú párizsi térre vadásznak. A házak előtt ma már hét vendéglői terasz sorakozik, míg a térhez csatlakozó utcákban újabb hétre bukkanunk. A tér identitásához ezek a bisztrók jelentősen hozzájárulnak. Noha mindegyiknek más a légköre – van köztük lengyel, olasz, koreai, kínai és francia, valamint egy még különösebb, kártyabűvészkedéssel szórakoztató bisztró –, éppen e vegyes kínálattól vált sokszínűvé a Sainte-Catherine tér.

Vajon érzik-e ezt a fordulatos, sokoldalú múltat a téren ülők? Vajon maguk elé képzelik-e a piacot, a bódékat, a szekereket, hallják-e a vásárosok kiabálását vagy a kintornások muzsikáját? Megelevenedik-e előttük a palotákban lakó előkelők élete? Tudják-e, hogy itt valamikor templom volt és kolostor, szerzetesekkel, akik a kerengőket járva zsolozsmáztak? Látják-e a földművelőket, akik hajdan itt mélyesztették a földbe ekéjükét, és hajladoztak veteményeskertjükben? Pedig valamilyen értelemben ez a sokoldalú múlt is része a mának, a folytonosság átmenti a tegnap egy darabját. A múlt nyomai, maradványai beépültek a térbe, ha másképp nem, méreteibe, falaiba – a tér körülzártságába és az előző korszakokra emlékeztető történelmi légkörbe. A felhalmozott és tovább élő múlt ugyanúgy karakteralkotója a térnek, mint ahogyan meghatározója napjaink életformája.